

JEL Classification: E58

Завадська Діана Володимирівна
д.е.н., доцент, доцент кафедри банківської справи
Завадський Віталій Володимирович
студент 1 курсу факультету фінансів та банківської справи
Одеського національного економічного університету
м. Одеса, Україна

ГРОШОВА БАЗА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ОЦІНКА СТАНУ В УКРАЇНІ

У тезах розглядається проблематика розуміння сутності та призначення грошової бази. Розкрито особливості складання показників визначення величини грошової бази. Проведено аналіз структурних змін грошової бази в Україні за 2017-2021 рр..

Ключові слова: грошова база, елементи грошової бази (готівковий, безготівковий), структура, динаміка змін.

Грошова база або монетарна база (з англ. Monetary base) — це сукупність готівкових коштів, випущених в обіг Національним банком України, коштів обов'язкових резервів, коштів на кореспондентських рахунках та інших коштів інших депозитних корпорацій (банків), коштів державних нефінансових корпорацій і домашніх господарств (працівників Національного банку) у Національному банку України.

Грошова база – це сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів і кредитування економіки [1].

Грошова база – це показник, що характеризує емісійний потенціал банківської системи.

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси.

Відмітимо, що:

1. *Грошова база є показником бази фінансування, яка є основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом.*

Грошова база включає в себе весь запас готівки, який знаходиться в обігу поза банківською системою та в касах банків, а також обсяг резервів комерційних банків, що зберігаються в Центральному банку. Найбільшу ліквідність має саме ця частина грошової маси. Саме тому цей показник називають високоефективними грошима (грошима «підвищеної ефективності») або резервними грошима.

2. *Особливістю показника грошова база є те, що він характеризує ступінь впливу Центрального банку на грошову масу.*

Показник грошової бази характеризує грошово-кредитні зобов'язання Центральному банку в національній валюті, які забезпечують зростання

грошової маси. Тому цей показник ще інколи називають грошима центрального банку.

Грошова база використовується Національним банком України як один із основних показників грошово-кредитної політики, і часто друкується пресою разом з грошовими агрегатами.

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у Національному банку України.

Величину грошової бази Γ_6 можна визначити:

1) за формулою [2]:

$$\Gamma_6 = M_0 + M_k + M_{рез} + M_{коррах} , \quad (1)$$

де M_0 — сума готівки, що перебуває поза банками; M_k — сума готівки в касах банків (залишок готівки в касах банків); $M_{рез}$ — обов'язкові резерви банків в Національному банку України (нормативні резерви); $M_{коррах}$ — сума грошових коштів, які перебувають на кореспондентських рахунках банків у Національному банку України (наднормативні резерви).

Готівковий елемент ($M_0 + M_k$) грошової бази відрізняється кількісно від готівкового агрегату M_0 — більший на суму готівки в касах банків.

Безготівковий елемент ($M_{рез} + M_{коррах}$) грошової бази відрізняється і якісно, і кількісно від безготівкового елементу грошових агрегатів M_1, M_2, M_3 . Він являє собою суму зобов'язань Національного банку України перед комерційними.

Безготівкові елементи грошових агрегатів — це зобов'язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, одержаних від Національного банку України, так і за рахунок створення грошей самими комерційними банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора. Завдяки цьому обсяг кожного з грошових агрегатів (крім M_0) перевищує обсяг грошової бази на суму грошей, створену банками завдяки грошово-кредитній мультиплікації.

Елемент грошової бази ($M_k + M_{рез} + M_{коррах}$) представляє собою резерви комерційних банків (резервні кошти банків та інші кошти).

2) за формулою [1]:

$$\Gamma_6 = \Gamma_k + D_p , \quad (2)$$

де Γ_k — це готівкові кошти в обігу, до яких належать банкноти та монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Нацбанку, касах і банкоматах установ Національного банку України. D_p — переказні депозити, які включають зобов'язання НБУ за коштами на кореспондентських рахунках, коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій, а також коштами на рахунках

інших фінансових корпорацій, нефінансових корпорацій та домашніх господарств (працівників Національного банку) у національній валюті у Національному банку України.

Обсяг, структура та динаміка грошової бази за 2017-2021 роки представлена у табл. 1.

Таблиця 1.

Обсяг та структура грошової (монетарної) бази України за 2017-2021 рр.
(станом на кінець періоду)

Період	Грошова база (резервні кошти), млн. грн.	у тому числі, в %:			
		Готівкові кошти в обігу поза банками (M0)		Резервні кошти банків та інші кошти	
2017	399 057	332 546	83,34	66 511	16,66
2018	435 798	363 629	83,44	72 169	16,56
2019	477 491	384 366	80,50	93 124	19,50
2020	595 986	516 085	86,60	79 901	13,40
2021	662 499	581 011	87,70	81 488	12,30

Джерело: складено за даними [3].

Обсяг, структура та динаміка резервних коштів та інших коштів банків України за 2017-2021 роки представлена у табл. 2.

Таблиця 2.

Обсяг та структура резервних коштів та інших коштів банків України за 2017-2021 рр. (станом на кінець періоду)

Період	Резервні кошти банків та інші кошти, млн. грн.	у тому числі:					
		Готівкові кошти в касі банків		Інші кошти (у тому числі кореспондентські рахунки)		Обов'язкові резерви *	
		млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2017	66 511	28 998	43,59	37 513	56,40	46 719	70,24
2018	72 169	36 490	50,56	35 678	49,43	50 297	69,69
2019	93 124	40 675	43,67	52 449	56,32	53 914	57,89
2020	79 901	42 395	53,05	37 507	46,94	54 422	68,11
2021	81 488	46 594	57,17	34 894	42,82	51 878	63,66

Джерело: складено за даними [3].

* довідкові дані

Розглянемо готівковий елемент ($M0 + M_k$).

Готівкові кошти в обігу поза банками (M0) – це готівка в обігу (банківські білети та розмінна монета, що перебувають поза банківською системою).

Готівкові кошти в касі банків (залишок готівки в касі) – розмір готівки, що залишається в касі банку на кінець робочого дня.

Зростання обсягу готівкових коштів як в обігу поза банками (M0), так і в касах банків призводить до зменшення обсягів кореспондентських рахунків банків. Зменшення обсягу готівкових коштів, навпаки, має наслідком збільшення обсягів кореспондентських рахунків банків.

За даними, представленими в табл. 1, зробимо висновок, що в структурі грошової бази переважають готівкові кошти в обігу поза банками (M0), що складають більше 80% протягом 2017-2021 рр. (від 83,34% до 87,70%). Тоді як

на резервні кошти банків та інші кошти приходиться від 16,66% у 2017 році до 12,30% у 2021 році.

Різке зростання готівки поза банками (M_0) в 2020 році після спалаху COVID-19 та застосування карантинних заходів, пояснимо підвищеним попитом на найбільш ліквідні активи як населення України, так і інших країн, що є типовою реакцією населення на зростання невизначеності в періоди криз. Так, у 2020 році співвідношення готівки до ВВП у Польщі зросло на 3,5 в.п. – до 13,8%, Чехії – на 1.4 в.п. до 12,6%, в Україні – на 2,6 в.п. до 13.3% [4].

Поступове послаблення карантинних заходів протягом 2021 року сприяло скороченню попиту на готівкові кошти населення та бізнесу. Також відмітимо, що карантинні обмеження частину бізнесу змусили працювати в «тіні», де все «виключно за готівку» (зростання обсягу готівки припало на банкноти найбільшого номіналу – 500 грн та 1000 грн). До того ж з квітня 2020 року були посилені обмеження фінансового моніторингу, які витіснили частину тіньових операцій в готівку.

Далі розглянемо безготівковий елемент ($M_{\text{коррах}}$).

Кореспондентські рахунки банків – це загальний обсяг коштів на кореспондентських та транзитних рахунках банків, відкритих у Національному банку України. Характеризує обсяг безготівкових коштів, який доступний для негайного здійснення трансакцій банками на відповідний момент часу. Через це за економічним змістом цей показник є тотожним поняттю «ліквідність банківської системи».

За даними, представленими в табл. 2, зробимо висновок, що загальний обсяг резервних коштів банків та інших коштів за 2017-2021 рр. збільшився на 14977 млн. грн. або на 22,51% ($T_{p\ 2017-2021} = 122,51\%$). У структурі показника, на кінець 2017 року переважають інші кошти (у тому числі кореспондентські рахунки), що складають 56,40%. Тоді, як на кінець 2021 року значна частка резервних коштів банків та інших коштів приходиться на готівкові кошти в касі банків – 57,17% (на кореспондентські рахунки – 42,82%).

В цілому, не дивлячись на коливання обсягу коштів банків кореспондентських рахунках в Національному банку України, протягом 2017-2021 рр. банківська система України демонструє можливість використання безготівкових коштів, як певного активу банків для можливості своєчасного здійснення платежів за зобов'язаннями до запитання у визначені строки.

Досить значні обсяги наднормативних резервів банків (59,71% у січні 2022 року та 79,78% у лютому 2022 року) свідчить про наявність надлишкової ліквідності в банківській системі. Проте, за оцінками НБУ, значні обсяги надлишкової ліквідності в банківській системі не знижують кредитну спроможність банків та не загрожують стабільності фінансової системи.

Розглянемо безготівковий елемент ($M_{\text{рез}}$).

Обов'язкові резерви – це частина активів банку, які використовуються для забезпечення його гарантованої ліквідності.

Обов'язкові резервні вимоги є одним із монетарних інструментів, що використовується Національним банком України для регулювання обсягів грошової маси в обігу й управління грошово-кредитним ринком. Дія цього інструменту полягає у зміні Національним банком України нормативу резервування, в межах якого банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати на коррахунку в Національному банку України.

Очевидним результатом зниження нормативів обов'язкового резервування в національній валюті може бути зростання як депозитів у національній валюті (політика банків щодо залучення депозитів саме в національній валюті), так і зростання обсягів кредитування.

Так, протягом 2017-2021 років обсяг обов'язкових резервів ($M_{рез}$) в структурі резервних коштів банків та інших коштів мав тенденцію до зростання в абсолютному вираженні на 5159 млн. грн або на 11,04% (у 2018-2019 роках – на 3578 млн. грн. або на 7,65%, у 2019-2018 роках – на 3617 млн. грн. або на 7,19%, у 2020-2019 роках – на 508 млн. грн. або на 0,94%) при одночасному скороченні як у структурі (на 6,58% з 70,24% у 2017 році до 63,66% у 2021 році), так і у відносному вираженні: на кінець 2021 року зменшення відбулося на 4,67% (або на 2544 млн. грн – з 54422 млн. грн. до 51878 млн. грн., $T_p 2021-2020=95,32\%$). Протягом 2017-2020 років відбувалося поступове зменшення темпів росту показника – $T_p 2018-2017=107,65\%$, $T_p 2019-2018=107,19\%$, $T_p 2020-2019=100,94\%$).

Також відмітимо, що Національний банк України планував з 11 березня 2022 року на 2 в. п. підвищити норматив обов'язкових резервів за поточними рахунками в гривні, а також за коштами в іноземній валюті [5].

Підвищення вимог до обов'язкового резервування насамперед пояснювалося необхідністю посилення процентного каналу монетарної трансмісії шляхом управління структурним профіцитом ліквідності в банківській системі й загалом на послаблення інфляційного тиску (станом на 20.01.2022 Національний банк погіршив прогноз інфляції на 2022 рік з 5% до 7,7%, зважаючи на реалізацію низки проінфляційних чинників).

Крім того, це сприяло б зростанню обсягів строкових залучень банків за одночасного збереження ролі обов'язкового резервування у стимулюванні дедоларизації економіки України.

08.03.2022 року рішенням Правління Національного банку України від 8 березня 2022 року № 114-рш «Про внесення зміни до рішення Правління Національного банку України від 23 листопада 2017 року № 752-рш» [6] повернуто значення нормативів обов'язкового резервування до рівнів, які існували до ухвалення лютого рішення про їх підвищення [7].

Отже, з 10.03.2022 року, як і раніше:

- норматив формування банками обов'язкових резервів у національній валюті за коштами на вимогу становить 0% (передбачалося збільшення до 2%);
- норматив формування банками обов'язкових резервів в іноземній валюті становить 10% (передбачалося підвищення до 12%).

Зазначене рішення, з врахуванням погіршення прогнозу інфляції на 2022 рік з 5% до 20% через нестабільну ситуацію всередині країни, дасть змогу банкам використовувати додаткові ліквідні кошти в період дії воєнного стану та відповідно й надалі підтримувати належний рівень ліквідності банківської системи.

Список використаних джерел

1. FINBALANCE. Фінанси та економіка. НБУ: зростання грошової маси в 2021-му сповільниться до 13,8% URL: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-zrostannya-hroshovo-masi-v-2021-rotsi-spovilnitsya-do-138>
2. Деньги и кредит: Учебн. Пособие для изучения дисциплины / коллектив авторов кафедры банковского дела по рук. к.э.н., доцента Л.В. Кузнецовой; Одесский государственный экономический университет. – Одесса: ВМВ, 2005. – 302 с.
3. Національний банк України. Статистика. Грошово-кредитна статистика. Огляд депозитних корпорацій (Національного банку України та банків). Оперативні дані URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>
4. Зростання обсягу готівки в обігу поза банками в 2021 році сповільнилося до 12,5% URL: <https://finbalance.com.ua/news/zrostannya-obsyah-hotivki-v-obihu-poza-bankami-v-2021-rotsi-spovilnilosya-do-125>
5. Національний банк змінює вимоги до обов'язкових резервів банків для посилення монетарної трансмісії. – Національний банк України. Новини. Медіа-простір. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zminyuye-vimogi-do-obovyazkovih-rezerviv-bankiv-dlya-posilennya-monetarnoyi-transmisiyi>
6. Рішення Правління Національного банку України «Про внесення змін до рішення Правління Національного банку України від 23 листопада 2017 року № 752-рш» – Національний банк України. Нормативна база. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_08032022_114_rsh
7. Скасовано рішення про підвищення нормативів обов'язкового резервування. – Національний банк України. Новини. Медіа-простір. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/skasovano-rishennya-pro-pidvischennya-normativiv-obovyazkovogo-rezervuvannya>